

**Təsərrüfat obyektləri və fəaliyyət sahələri
üzrə risklərin qiymətləndirilməsi**

M E T O D O L O G İ Y A S I

1. Ümumi müddəalar

1.1. “Təsərrüfat obyektləri və fəaliyyət sahələri üzrə risklərin qiymətləndirilməsi Metodologiyası” (bundan sonra - Metodologiya) “2016-cı ildə vergi sahəsində aparılacaq islahatların istiqamətləri”nin təsdiqi və vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 4 avqust tarixli 2257 nömrəli Sərəncamının 2.8-ci bəndinin icrası məqsədi ilə hazırlanmışdır.

1.2. Bu Metodologiya uçot məlumat bazasında olan məlumatlar əsasında vergidən yayınma halları üzrə risklərin qiymətləndirilərək müvafiq vergi nəzarəti tədbirlərinin seçilməsi və vergi potensialının (vergi boşluğunun) müəyyən edilməsi məqsədilə müvafiq meyarlar nəzərə alınmaqla təsərrüfat obyektləri və fəaliyyət sahələri üzrə vergidən yayınma risklərinin qiymətləndirilməsini, vergidən yayınma hallarına yol vermiş vergi ödəyicilərinin vergi potensialının müəyyən edilməsini və yayındırılmış vergilərin dövlət büdcəsinə ödənilməsi məqsədi ilə həyata keçirilməli olan vergi nəzarəti tədbirinin seçilməsi mexanizmlərini müəyyən edir.

1.3. Bu Metodologiyada istifadə olunan anlayışlar aşağıdakı mənaları ifadə edir:

1.3.1. Vergi ödəyicisinin təsərrüfat obyekti vergi uçotunda olan vergi ödəyicisi tərəfindən malların istehsal və ya təqdim edildiyi, işlərin görüldüyü və (və ya) xidmətlərin göstərildiyi yer;

1.3.2. Vergi riski – vergi öhdəliklərinin hər hansı səbəbdən düzgün müəyyən edilməməsi nəticəsində vergi ödəyicisinin maliyyə itkisinə məruz qalmasının mümkünlüyü;

1.3.3. Biznes qrupu – analoji fəaliyyətlə məşğul olan vergi ödəyicilərinin təsərrüfat obyektlərinin müqayisəsi üçün onların iqtisadi göstəricilər üzrə təsnifatlaşdırılaraq biznes qruplara (kiçik, orta və iri qruplara) bölünməsi;

1.3.4. Vergi riskinin qiymətləndirilməsi – vergi öhdəliklərinin düzgün müəyyən edilməsinin qiymətləndirilməsi;

1.3.5. Vergi potensialı (V^P) – vergi ödəyicisi tərəfindən ödənilməli olan vergi məbləği;

1.3.6. Vergi boşluğu (V^B) - vergi ödəyicisi tərəfindən ödənilməli olan və ödənilən vergi məbləğləri arasında fərq.

2. Təsərrüfat obyektləri və fəaliyyət sahələri üzrə risklərin təhlili və qiymətləndirilməsi parametrləri

2.1. Təsərrüfat obyektləri və fəaliyyət sahələri üzrə risklərin təhlili və qiymətləndirilməsi hər sahənin xüsusiyyətinə uyğun parametrlər müəyyən edilərək Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemində (bundan sonra - AVİS) olan məlumatlardan istifadə etməklə həyata keçirilir.

2.2. Sahələr üzrə spesifik risklərin müəyyən edilməsi və bu risklərin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan məlumatların dəqiqliyi araşdırılmalıdır.

2.3. Hər sahə üçün seçilən spesifik parametrlər aşağıdakı şərtlərə uyğun gəlməlidir:

2.3.1. Vergi ödəyicisinin iqtisadi göstəriciləri fəaliyyət sahəsi üzrə müəyyən edilmiş göstəriciləri ilə uzlaşmalıdır;

2.3.2. Parametrlərin göstəricilərinin təhrif edilməsi ehtimalı olmamalıdır;

2.3.3. Bəyan edilən parametrlər obyektiv hesablanıla bilən (yerində ölçülə bilən) və (və ya) üçüncü şəxsin məlumatlarına əsaslanmalıdır.

2.4. Risklərin qiymətləndirilməsi və vergi potensialının (məbləğlərin) hesablanması ilə bağlı təhlillərin aparılması üçün parametrlər, analogi (eyni fəaliyyət növü və biznes qrupa aid olan vergi ödəyicilərinin və onlara məxsus olan obyektlərin göstəricilərini əks etdirən aşağıdakı məlumatlar əsasında müəyyən edilir:

2.4.1. Bəyan edilmiş son (dəqiqləşdirilmiş) dövriyyə, son xronometraj və ya səyyar vergi yoxlamasının nəticələri üzrə dövriyyə və ödənilmiş vergilər;

2.4.2. Fəaliyyət sahəsi üçün spesifik parametrlər (əsas sahə, işçilərin sayı, kommunal xərclər, əmək haqqı, ödənilmiş vergilər və sair).

3. Təsərrüfat obyektləri və fəaliyyət sahələri üzrə risklərin növləri

3.1. Təsərrüfat obyektləri və fəaliyyət sahələri üzrə risklər AVİS vasitəsilə elektron qaydada müəyyən edilir və qiymətləndirilir.

3.2. Təsərrüfat obyektləri və fəaliyyət sahələri üzrə risklər iki növə bölünür:

3.2.1. Universal risklər (R^U)

3.2.2. Sahəvi risklər (R^S).

4. Təsərrüfat obyektləri və fəaliyyət sahələri üzrə risklərin təhlilinin üsulları və qiymətləndirilməsi

4.1. Təsərrüfat obyektləri və fəaliyyət sahələri üzrə risklərin təhlili üçün iki analitik üsul tətbiq olunur:

4.1.1. **Vertikal təhlil** – bir və ya bir neçə iqtisadi göstəriciləri üzrə vergi ödəyicilərinin və ya onlara məxsus obyektlərin eyni sahədə çalışan və eyni biznes ölçüsü olan digər vergi ödəyicilərinin və ya onlara məxsus analoji obyektləri ilə müqayisə olunur və risk müəyyən edilərək qiymətləndirilir.

4.1.2. **Mütənasib təhlil** – hər hansı vergi ödəyicisi üçün digər analoji vergi ödəyiciləri olmadığı halda hesabat dövrü üzrə bu vergi ödəyicisinin göstəricilərinin qiymətləri əvvəlki illərin göstəricilərinin orta qiymətləri ilə müqayisə olunur və risk müəyyən edilərək qiymətləndirilir.

4.2. Biznes ölçüsü üzrə təsnifat qrupundan asılı olaraq vergi ödəyicilərinin universal və sahəvi risklərinin qiymətləndirilməsi üçün müvafiq olaraq vertikal və mütənasib təhlil üsullarından istifadə olunur.

4.3. Təhlillərin nəticələrinə əsasən müəyyən olunan risklər faizlə ifadə olunur və faizlərin nisbətlərinə müvafiq olaraq 7 ballıq şkala əsasında hər risk intervalı üzrə qiymət (bal) müəyyən olunur.

R_{obj}	R_{obj}	Risk qiyəti (bal) Qr_{obj}^k	RİSK ALT-QRUPU	RİSK ALT-QRUPUNUN ADI
$-5\% \leq$	0%	0	NR	Risk yoxdur
1%	10%	1	VL	Risk çox azdır
11%	20%	2	L	Risk azdır
21%	30%	3	LM	Risk az orta arasındadır
31%	50%	4	M	Orta risk
51%	70%	5	MH	Risk orta yüksək arasındadır
71%	90%	6	H	Yüksək risk
91%	$\geq 100\%$	7	VH	Çox yüksək risk

5. Universal risklərin (R^U) təhlili və qiymətləndirilməsi

5.1. Universal risklər eyni fəaliyyət sahəsi və biznes ölçüləri nəzərə alınmaqla müəyyən edilən iqtisadi göstəricilər əsasında vergi ödəyicilərinin vergidən yayınma halları üzrə aşağıdakı risklərin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur:

5.1.1. **R1** - Əmək haqqı (ƏH) riski;

5.1.2. **R2** – Hesablanmış vergi (HV) riski;

5.1.3. **R3** – Ödənilmiş vergi (ÖV) riski;

5.1.4. **R4** – Rentabellik (PR) riski;

5.1.5. **R5** – ƏDV bəyannaməsi üzrə əvəzləşdirilmiş vergi (ƏV) riski;

5.1.6. **R6** – Dövriyyənin azaldılması riski;

5.1.7. **R7** – Xərclərin artırılması riski.

5.2. Universal risklərin qiymətləndirilməsi ilə bağlı vergi ödəyiciləri mükəlləfiyyətinə, yerləşdiyi əraziyə və fəaliyyət növlərinə uyğun olaraq müvafiq qruplar üzrə təsnifatlaşdırılaraq bu Metodologiyanın 4-cü hissəsinə müvafiq olaraq vertikal və mütənasib üsullardan istifadə olunmaqla təhlillər aparılır.

5.3. Vertikal təhlil üzrə $R^{V1} - R^{V7}$ və mütənasib təhlil üzrə $R^{M1} - R^{M7}$ riskləri vergi ödəyicilərinin qrupu (ƏDV və ya sadələşdirilmiş) üzrə əhəmiyyətlik dərəcəsinə uyğun olaraq xüsusi çəkilər nəzərə alınmaqla aşağıdakı qaydada müvafiq düsturlarla hesablanır:

№	Riskin adı	Riskin xüsusi çəkisi		Hesablama düsturu
		ƏDV	Sadələşdirilmiş vergi	
R1	Əmək haqqı (ƏH) riski	0,1	0.15	$R1 = ((\text{ƏH}/D)^{\text{ST}} - (\text{ƏH}/D)^{\text{B}}) : (\text{ƏH}/D)^{\text{ST}}$
R2	Hesablanmış vergi (HV) riski	0,15	0.3	$R2 = ((\text{HV}/D)^{\text{ST}} - (\text{HV}/D)^{\text{B}}) : (\text{HV}/D)^{\text{ST}}$
R3	Ödənilmiş vergi (ÖV) riski	0,15	0.3	$R3 = ((\text{ÖV}/D)^{\text{ST}} - (\text{ÖV}/D)^{\text{B}}) : (\text{ÖV}/D)^{\text{ST}}$
R4	Rentabellik (PR) riski	0,2		$R4 = ((\text{PR}/D)^{\text{ST}} - (\text{PR}/D)^{\text{B}}) : (\text{PR}/D)^{\text{ST}}$
R5	ƏDV bəyannaməsi üzrə əvəzləşdirilmiş vergi (ƏV) riski	0,1		$R5 = ((\text{ƏV}/D)^{\text{ST}} - (\text{ƏV}/D)^{\text{B}}) : (\text{ƏV}/D)^{\text{ST}}$
R6	Dövriyyənin azaldılması riski	0,15	0.25	$R6 = 1 - D^{\text{B}}/D^{\text{ST}}$
R7	Xərclərin artırılması riski	0,15		$R7 = \{(\Delta D/\Delta X)^{\text{ST}} - (\Delta D/\Delta X)^{\text{B}}\} : (\Delta D/\Delta X)^{\text{ST}}$

B - bəyan edilmiş göstərici indeksi;

ST- müqayisə üçün götürülmüş standart göstərici (nisbət) indeksi;

D - dövriyyə

ΔD - dövriyyənin artım templəri;

ΔX - xərclərin artım templəri.

5.4. Vertikal və mütənasib təhlil üsulları əsasında vergi ödəyicisi və ya obyekt üzrə ümumi riskin müəyyən olunması məqsədilə bu Metodologiyanın 5.1-ci bəndində göstərilən 7 risk ayrı-ayrılıqda qiymətləndirilməklə j-obyektinin və ya obyekt olmayan j-vergi ödəyicisinin (j- VÖ) aqreqat risk qiyməti aşağıdakı düstur əsasında hesablanır:

$$(Q_{obj}^{rA}) = (1/w) \sum_{k=1}^N a^{jk} * Q_{obj}^k$$

Q_{obj}^k – obyektin k-tipli risk üzrə qiyməti;

N - k-tipli risklərin sayı.

Bununla, Q_{obj}^{rA} – aqreqat riskin qiyməti normallaşdırılmış risklərin cəmini əks etdirir.

a^j – k-tipli riskin xüsusi çəkisi vergi riski baxımından göstəricinin əhəmiyyətindən asılıdır (0,1÷0,3 interval arasında dəyişə bilər).

$$W = \sum_{k=1}^N a^k$$

5.5. Təhlil nəticəsində $R^V1 - R^V7$ və $R^M1 - R^M7$ risklər faizlə (%-lə) ifadə olunaraq bu Metodologiyanın 4.3-cü bəndinə müvafiq olaraq qiymətləndirilir.

6. Sahəvi risklərin (R^S) təhlili və qiymətləndirilməsi

6.1. Sahəvi risklər təsərrüfat obyektləri üzrə eyni fəaliyyət sahəsi və biznes ölçüləri nəzərə alınmaqla müəyyən edilən iqtisadi göstəricilər əsasında vergi ödəyicilərinin vergidən yayınma halları üzrə risklərin qiymətləndirilməsi və vergi potensialının (vergi boşluğunun) hesablanmasının müəyyən edilməsi üçün nəzərdə tutulur.

6.2 Sahəvi risklərin qiymətləndirilməsi ilə bağlı vergi ödəyiciləri mükəlləfiyyətinə, yerləşdiyi əraziyə və fəaliyyət sahələrinə uyğun olaraq müvafiq qruplar üzrə təsnifatlaşdırılaraq bu Metodologiyanın 4-cü hissəsinə müvafiq olaraq vertikal və mütənasib üsullardan istifadə olunmaqla təhlillər aparılır.

6.3. Sahəvi risklər hər bir təsərrüfat obyektinə üzrə analoji obyektlərlə aşağıdakı **3 risk** meyarı nəzərə alınmaqla müqayisə edilərək müəyyən edilir və müvafiq düsturlarla hesablanır:

6.3.1. **R1** - eyni risk qrupunda olan vergi ödəyicilərinin son bəyannamə göstəricilərinin müqayisəsi:

$$R1 = \{ (G^b_{\text{max 5_orta}})_{\text{Risk qrupu}} - G^b_{\text{obj}} \} / (G^b_{\text{max 5_orta}})_{\text{Risk qrupu}}$$

G^b_{obj} – j-obyektin son bəyannamə üzrə **G** göstəricisinin (nisbətinin) orta aylıq ədədidir (**G**= orta aylıq dövriyyə/parametrin göstəricisi);

$(G^b_{\text{max 5_orta}})_{\text{Risk qrupu}}$ – j-obyektin daxil olduğu risk qrupu üzrə son bəyannamə üzrə orta aylıq **G** (**G**= orta aylıq dövriyyə/parametrin qiyməti) göstəricilərinin (nisbətlərinin) 5 maksimal göstəricilərinin orta ədədidir.

6.3.2. **R2** -eyni risk qrupunda olan vergi ödəyicilərinin son xronometraj göstəricilərinin müqayisəsi:

$$R2 = \{ (G_{\text{orta ay_son_xr/a}})_{\text{Risk qrupu}} - G^b_{\text{obj}} \} / (G_{\text{orta ay_son_xr/a}})_{\text{Risk qrupu}}$$

G^b_{obj} – j-obyektin son bəyannamə üzrə **G** göstəricisinin (nisbətinin) orta aylıq ədədidir; (**G**= orta aylıq dövriyyə/parametrin göstəricisi);

$(G^b_{\text{orta_son_xr/a}})_{\text{Risk qrupu}}$ – j-obyektin daxil olduğu risk qrupu üzrə son xronometraj müşahidəsi və ya səyyar vergi yoxlaması zamanı müəyyən olunan **G** göstəricilərinin orta aylıq ədədidir.

6.3.3. **R3**-eyni biznes ölçülü az riskli vergi ödəyicilərinin son xronometraj göstəricilərinə əsasən müqayisəsi:

$$R3 = \{ (G^{\text{xr/a}}_{\text{orta ay_LRob}})_{\text{Biznes qrupu}} - G^b_{\text{obj}} \} / (G^{\text{xr/a}}_{\text{orta ay_LRob}})_{\text{Biznes qrupu}}$$

G^b_{obj} – j-obyektin son bəyannamə üzrə **G** göstəricisinin (nisbətinin) orta aylıq ədədidir; (**G**= orta aylıq dövriyyə/parametrin göstəricisi) ;

$(G^{\text{xr/a}}_{\text{orta ay_LRob}})_{\text{Biznes qrupu}}$ – j-obyektin ölçüsünə görə daxil olduğu biznes qrupu (bq) (iri, orta, kiçik və ya iri və orta+kiçik) daxilində seçilmiş az riskli obyektlərin (LRob) son xronometraj müşahidəsi və ya səyyar vergi yoxlaması zamanı müəyyən olunan **G** göstəricilərinin orta aylıq ədədidir.

6.4. R2 riskin ölçülməsi zamanı hər biznes ölçüsü qrupu (bq) üzrə riski 0 (sıfır), 1(bir) və 2 (iki) balla qiymətləndirilən obyektlər az riskli (LRob) obyektlər sayılır. **R3** riskinin hesablanmasında bu obyektlərin son xronometraj müşahidəsi və ya səyyar vergi yoxlaması zamanı müəyyən olunan orta göstəriciləri $(G^{\text{xr/a}}_{\text{orta ay_LRob}})_{\text{bq}}$ istifadə olunur.

6.5. Risklərin əhəmiyyətlik dərəcəsinə müvafiq olaraq xüsusi çəkili nəzərə alınmaqla 3 risk qrupu daxilində hər obyektin aqrekat riski **R** (%-lə) aşağıdakı düstur əsasında hesablanır:

$$R = 0,2 * R1 + 0,3 * R2 + 0,5 * R3$$

6.6. Təhlil nəticəsində **R¹ – R³** risklər üzrə aqrekat risk **R** faizlə (%-lə) ifadə olunaraq bu Metodologiyanın 4.3-cü bəndinə müvafiq olaraq qiymətləndirilir.

6.7. Hər 3 risk qrupu daxilində hər fəaliyyət sahəsinə və biznes ölçüsünə uyğun hər obyektin vergi boşluğu **VB = (V^{pot} - V^{bəy son})** və vergidən yayınma faktoru **φ = VB/D^{bəy son}** hesablanır, obyektin universal və sahəvi aqrekat risklərin qiymətləri **Q^{RA}** ilə müqayisə olunaraq vergi nəzarət tədbiri seçilir.

6.8. Vergi boşluğunun hesablanmasında tətbiq olunan düsturlarda hər risk qrup üzrə xronometraj müşahidəsi və ya səyyar vergi yoxlaması zamanı müəyyən olunan **G** göstəricilərinin (sahədən asılı olaraq) orta ədədlərindən istifadə olunur.

6.9. Hər hansı risk qrupun daxilində xronometraj müşahidəsi və səyyar vergi yoxlaması aparılmış obyekt olmadığı halda digər qrupun (nisbətən daha yüksək risk qrupun) xronometraj müşahidəsi və səyyar vergi yoxlaması aparılmış obyektlərinin orta göstəricisi istifadə olunur.

7. Yekun müddəalar

7.1. Bu Metodologiya vergi ödəyicilərinin vergidən yayınma risklərinin qiymətləndirilməsi əsasında yarana biləcək vergidən yayınma hallarının vaxtında qarşısının alınması, sahə, ərazi və vergi növləri üzrə vergi potensialının dəyərləndirilməsi və büdcəyə vergi daxilolmalarının müəyyənləşdirilməsi, habelə vergi nəzarət tədbirlərinin düzgün seçilməsi, planlaşdırılması və səmərəli həyata keçirilməsi üçün istifadə edilir.

7.2. Bu metodologiya əsasında müəyyən olunan risklər üzrə kameral vergi yoxlaması Vergi Məcəlləsinin 37.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddət ərzində həyata keçirilməlidir. Bu müddət bitdikdən sonra risklərə əsasən həmin bəyannamə üzrə yenidən kameral vergi yoxlaması keçirilə bilməz.

* * *